

Лайчук А.М. Формування морально-вольових якостей учнів під час тренувального етапу в спортивній школі

Лайчук А.М.,

аспірант кафедри педагогіки навчально-наукового інституту педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка

Рецензент: Малинівська Л. І.,

доцент кафедри фізики та охорони праці фізико-математичного факультету

Житомирського державного університету імені Івана Франка, кандидат педагогічних наук

Формування морально-вольових якостей учнів під час тренувального етапу в спортивній школі

Проаналізовано праці вчених у галузі фізичної культури і спорту про особливості розвитку фізичних і морально-вольових якостей учнів на уроках фізичного виховання. Визначено сутність формування морально-вольових якостей школярів у процесі занять у спортивній школі як цілеспрямований педагогічний процес забезпечення сприятливих умов для розвитку фізичних і психічних якостей учнів, що відображають здатність долати внутрішні та зовнішні перешкоди, готовність завершувати розпочате, досягати високого результату.

Ключові слова: воля, мораль, моральність, рішучість, цілеспрямованість.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень та публікацій. Однією з актуальних проблем сьогодення є формування й розвиток творчої, всебічно розвиненої особистості молоді людини. Гармонійний розвиток забезпечує можливість людині бути активною в різних напрямках діяльності – професійній, громадській, спортивній, інтелектуальній, творчій тощо.

Фізична культура є важливим засобом підвищення соціальної і трудової активності людей, задоволення їхніх моральних та естетичних запитів, життєво важливої потреби взаємного спілкування. Власне, мета гармонійного розвитку особистості є продуктом історії розвитку людства, але умови для її реалізації суспільство одержало лише на певному етапі історичного розвитку.

Однією з умов всебічного розвитку особистості є її фізична підготовленість як результат фізичного виховання, заняття спортом. Питання формування особистості, у якій поєднується духовне багатство, моральна чистота і фізична досконалість, стало пріоритетним у вихованні в сучасному суспільстві. Завдяки цьому в юного покоління формуються загальнолюдські цінності, патріотизм, внутрішня культура, високі моральні якості, здоровий спосіб життя.

П'єр де Кубертен [6] стверджує, що фізкультурно-спортивна діяльність людини має чимале духовне навантаження, а головною в досягненні результату в спорті є школа морального благородства та чистоти, фізичної витривалості та енергії. У заняттях спортом виразно виявляються такі людські якості, як характер, воля, ставлення до справи, совість, чесність.

Це саме той вид діяльності, де усвідомлено формуються та перевіряються морально-вольові якості людини. Тому проблеми формування морально-вольових якостей учнів під час занять у спортивній школі з урахуванням нових соціально-економічних умов та змін у довколишньому середовищі потребують подальшого дослідження.

Вважаємо за доцільне розглянути одне з важливих, на нашу думку, завдань, яке повинне вирішуватися на заняттях із фізичного виховання і спорту, – формування моральних рис учнів, оскільки фізична культура й спорт оперують значним арсеналом засобів морально-етичного впливу на духовний світ людини. Тому в сучасності особливого значення набувають такі категорії морального виховання, як "моральні цінності", "моральна культура", "моральна потреба".

Мораль – це система норм і принципів поведінки людей, що виявляються у ставленні один до одного та до суспільства. За допомогою системи орієнтацій, норм, заборон, оцінок, ідеалів мораль регулює поведінку людей. Вона дає змогу встановити зв'язок учинку й усієї поведінки людини із загальноприйнятою системою цінностей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження щодо змін індивідуальних особливостей особистості під впливом фізичної культури, зокрема її вольових якостей, здійснювали науковці-фахівці, зокрема В. Колмогоркін, А. Артюшенко, Г. Гагаєва, А. Висоцький, В. Платонов, А. Пуні, А. Романов, Р. Шайхтдінов, Є. Щербаков та інші.

Однак у поглядах психологів і педагогів наявні істотні розбіжності щодо змісту, методології, засобів формування вольових якостей вихованців. Наприклад, у дослідженнях А. Артюшенко [1] вказано, що нині наявні рекомендації фахівців щодо виховання вольових якостей в основному в спортивній діяльності, однак вікові особливості цього процесу в методичних працях не розкрито. У зв'язку з цим на уроках фізичної культури навчання рухів, функціональне навантаження недостатньо узгоджуються з вирішенням виховних завдань.

Дослідження Л. Головіна, Ю. Копилова [6] свідчать про низький рівень сформованості основних особистісних показників розвитку дітей і підлітків закладів загальної середньої освіти, від урахування яких залежить ефективність фізичного виховання учнів.

М. Шилова та Ю. Шевчук [16] засобом формування моральних і вольових рис характеру учнів визначають лише спортивну діяльність за умови виховання морально-вольових якостей та саморегуляції, фізичного розвитку та фізичних досягнень.

Ще однією проблемою формування вольових якостей учнів засобами фізичної культури в сучасних реаліях є зниження інтересу до фізичної культури та до регулярних занять фізичними вправами. Так, результати досліджень К. Кардялис [17] свідчать про низький рівень знань учнів шкільного віку про фізичну культуру і спорт. При цьому підвищення рівня знань про фізичну культуру довели їх позитивний вплив на пізнавальний компонент ставлення до фізичної активності.

Процес формування інтересу до занять фізичними вправами передбачає створення умов для появи пізнавального інтересу, формування позитивного ставлення до предмета й до діяльності, організацію діяльності, в умовах якої формується пізнавальний інтерес.

За результатами емпіричних досліджень І. Дрозд, А. Beighle, С. Sherman [6], формування емоційно-позитивного ставлення учнів до занять фізичною культурою і спортом залежить від педагога, який повинен допомогти кожній дитині повірити у власні сили, навчити прогнозувати свій рух уперед.

В. Ігонтов, М. Новіков [6] наголошують, що систематичні заняття фізичними вправами сприяють розкриттю потенційних можливостей людини, формуванню таких якостей, як упевненості в собі, рішучості, сміливості, бажання й реальної можливості переборювати труднощі, а також розвитку фізичних якостей.

У дослідженнях Л. Кожевникової [4] доведено, що мотиви, інтереси, мета занять фізичною культурою залежать від шкільних, родинних умов, організації практичної і пропагандистської роботи в цьому напрямку.

Л. Іванченко [3] зазначає, що формування провідних мотивів є могутнім чинником, що стимулює систематичну інтегральну фізичну й психічну діяльність учнів у фізичній культурі та спорті.

За даними досліджень Л. Прокопової [5], ставлення особистості до фізкультурно-оздоровчої діяльності незначною мірою впливає на оцінки мотивів, а отже, і на структуру мотивації в цілому.

Таким чином, у дослідженнях науковців розкрито керованість процесом формування вольових якостей школярів, зокрема й старшокласників, на уроках фізичної культури.

Завдання дослідження – проаналізувати взаємозв'язок між заняттями фізичною культурою і спортом та підвищенням рівня розвитку морально-вольових якостей учнів.

Мета дослідження – розглянути особливості розвитку морально-вольових якостей школярів під час тренувальних занять.

Методи дослідження: аналіз теоретичних засад формування морально-вольових якостей учнів спортивної школи у процесі занять.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів. Морально-вольові якості людини не є вродженими, вони формуються й розвиваються у процесі життєдіяльності. У теорії формування морально-вольових якостей особистості важливим чинником визначено поєднання вольових дій із суспільно прийнятою ідеологією, світоглядом, мораллю, традиціями.

В основі розуміння специфіки формування вольових якостей школярів лежить поняття "воля", проаналізоване у працях філософів, психологів педагогів. На основі аналізу наукових джерел сутність розглядуваного поняття трактуємо як **здатність людини активно діяти щодо свідомо поставленої мети, долаючи внутрішні й зовнішні перешкоди**. Отже, воля розглядається як психічна діяльність людини, яка виявляється у свідомих та цілеспрямованих діях, боротьбі мотивів, їх виборі, що передує вольовій дії. Визначаються такі специфічні **ознаки вольових дій**: усвідомленість, цілеспрямованість, подолання перешкод, ініціація дій, наявність вольового зусилля.

Вважаємо, що саме виконання вправ на уроках фізичної культури, подолання труднощів фізичних навантажень, інші вольові напруження пов'язуються

першочергово із заняттям спортом та фізичним удосконаленням. Забезпечення духовного розвитку особистості на основі фізкультурно-спортивної діяльності набуло вагомого соціального значення. У характеристиці особистості варто насамперед мати на увазі зрілість її свідомості, стійкість характеру, високі моральні якості. Безумовно, власне змагальний характер спортивної боротьби створює оптимальні умови для прояву таких індивідуалістичних рис особистості, як прагнення до рекорду, до перемоги в змаганнях заради особистого успіху і пов'язаних із ним матеріальних благ. У таких учнів на першому місці постають індивідуальні інтереси, що нерідко пов'язано із прагненням досягти перемогу будь-якими, зокрема й неспортивними, засобами. Це протиріччя інколи є джерелом внутрішніх конфліктних ситуацій, що породжує боротьбу між суспільними та особистими мотивами спортивної діяльності.

Процес морального виховання учнів на заняттях із фізичного виховання та у спортивній діяльності полягає в закономірному оволодінні ними морально-етичними знаннями, умінням бачити моральну основу в змісті дисципліни та спортивних заходів, систематизації цих знань і перетворенні їх у переконання. Заняття фізичною культурою й спортом мають неоціненний вплив на людину, оскільки охоплюють не тільки її фізичну сферу, а й душевну та духовну, – тобто тіло, душу й дух.

У результаті дослідження визначено, що беручи участь у змаганнях, деякі учні ставлять собі за мету досягнути позитивного результату для підняття свого престижу, підвищення власної значущості, інші – ідентифікують себе, виходячи з тих цінностей, які переживають у колективі. У зв'язку з цим та з метою формування вольових якостей вихованців науковці рекомендують до програми занять із фізичного виховання включати завдання з додатковими ускладненими вправами. Науковці вважають, що спортивне змагання є найкращим природним стимулом для прояву низки граничних зусиль, а саме:

- м'язової напруги;
- напруги уваги;
- виконання дій, спрямованих на дотримання режиму, в умовах утоми;
- подолання страху й невпевненості у власних можливостях.

У процесі вдосконалення фізичних здібностей обов'язково приводяться в дію, виявляються та розвиваються вольові риси особи. Без цього немислима реалізація жодного завдання в набутті фізичної досконалості. Вольовими рисами, що найбільше піддаються впливу у процесі фізичного виховання, є такі:

- цілеспрямованість (підпорядкування всіх сил для досягнення бажаного результату);
- наполегливість (у подоланні труднощів);
- терпеливість, витримка (здатність регулювати власні почуття й настрої);

- рішучість і сміливість (здатність швидко приймати рішення та діяти всупереч небезпеці);
- ініціативність (долання труднощів нестандартними засобами й способами).

Специфічним фактором формування вольових рис особистості є систематичне долання труднощів, які постійно зростають; при цьому труднощі повинні відповідати можливостям учня. Тобто логіка процесу фізичного виховання й логіка виховання волі збігаються, оскільки підпорядковані одним закономірностям і принципам (систематичність, прогресування, доступність).

Формування вольових рис дає можливість вільно, у межах усвідомленої необхідності, визначати свою поведінку й діяльність та нести відповідальність за результати. У процесі занять фізичними вправами виявляються такі основні **типи вольових зусиль**:

- вольові зусилля під час концентрації уваги. Вони необхідні для подолання факторів, що відволікають (суперники, публіка та ін.). Вольові зусилля потрібні також для збереження уваги під час втоми;
- вольові зусилля за інтенсивних м'язових напружень. М'язові напруження, які проявляються у процесі виховання фізичних вправ, зазвичай, перевищують рівень тих, що є в побуті. Це особливо виражено в ігровій та змагальній діяльності;
- вольові зусилля, пов'язані з необхідністю долати втому під час тренувань і, особливо, змагань. У цих випадках вольові зусилля спрямовані на подолання труднощів, зумовлених функціональними зрушеннями в організмі (небажання продовжувати роботу, біль, потреба "терпіти");
- вольові зусилля, пов'язані з подоланням негативних емоцій (страху, невпевненості, розгубленості тощо), які виникають унаслідок травм, падінь, зустрічі з "незручними" суперниками тощо;
- вольові зусилля, пов'язані з дотриманням певного режиму життя, тренуванням і харчуванням.

Спортивні змагання дають шанс розкрити межі своїх можливостей та розвинути впевненість у собі. Учні можуть прагнути до нових досягнень, учитися наполегливості, пробувати те, чого не пробували раніше. За великого розмаїття видів спорту, рухової активності й широкого діапазону вимог у них кожен може знайти те, що йому під силу та що найбільше подобається, і в такий спосіб розвивати майстерність та здібності.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Між заняттями фізичною культурою і спортом та підвищенням рівня розвитку моральних цінностей особистості наявний взаємозв'язок. Тому учитель фізичного культури має широкі можливості для формування моральних рис учнів. Важливим у цьому процесі є власний приклад – професійної майстерності, ерудованості, чуйності та володіння високими моральними цінностями. Зі зростанням рівня спортивної майстерності відбуваються зміни у структурі особистості учнів, які

займаються спортом, що відображається в якісних показниках розвитку їх індивідуально-психологічних властивостей, зокрема морально-вольових якостей і цінностей.

Список використаних джерел

1. Артюшенко А. О. Вольові якості школярів і методики їх оцінки / А. О. Артюшенко // Педагогіка, психологія та мед.-біол. проблеми фізичного виховання і спорту. – 2001. – № 18. – С. 31–35.
2. Бех І. Д. Виховання особистості / І.Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
3. Головченко О. Формування особистісних якостей підлітків під час занять фізичною культурою / О. Головченко // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2012. – №3. – С. 148–153.
4. Кожевнікова Л. Мотиваційні фактори до фізкультурно-оздоровчих занять учнів молодших класів / Л. Кожевнікова // Молода спортивна наука України. – 2006. – Вип. 10. – Т. 4. – С. 110–114.
5. Прокопова Л. І. Формування мотивації дітей шкільного віку до занять фізкультурно-спортивною діяльністю / Л. І. Прокопова // Сучасні проблеми фізичного виховання і спорту школярів та студентів України : матеріали VI Всеукраїнської наук.-практ. конф. – Суми : СПУ. – 2006. – С. 108–113.
6. Сембрат А. Л. Моральне виховання старшокласників у навчально-виховному процесі гімназії : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Сембрат Алла Леонтіївна / Державний вищий навчальний заклад "Переяслав-Хмельницький держ. педагогічний ун-т ім. Григорія Сковороди". – Переяслав-Хмельницький, 2007. – 211 с.
7. Шевченко С. Б. Формування особистості та виховання толерантності під час занять з фізичною культурою [Електронний ресурс] / С.Б. Шевченко / Режим доступу : http://shevchenkofizvosp.blogspot.ru/p/blog-page_83.html.
8. Шилова М. И. Формирование нравственных и волевых черт характера подростков в школах спортивной ориентации / М. И. Шилова, Ю. В. Шевчук // Физическая культура : воспитание, образование, тренировка. – 2005. – № 4. – С. 46–49.
9. Шиян Б. М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. / Б. М. Шиян. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2001. – Ч. 1. – 272 с.

Лайчук А.М. Формирование морально-волевых качеств в учащихся во время тренировочного этапа в спортивной школе

На основе анализа работ ученых в области физической культуры и спорта раскрыты особенности развития физических и морально-волевых качеств учеников на уроках физического воспитания. Определены суть формирования морально-волевых качеств школьников в процессе занятий в спортивной школе как целенаправленный педагогический процесс обеспечения благоприятных условий для развития физических и психических качеств учащихся, отражающих способность

преодолевать внутренние и внешние препятствия, готовность доводить начатое до конца, добиваться высокого результата.

Ключевые слова: свобода, мораль, нравственность, решительность, целеустремленность.

Laichuk, A.M. Formation of Moral and Volitional Qualities of Students during Training Stage in Sports School

Based on the analysis of literary sources, the experience of scientists in the sphere of physical culture and sports and peculiarities of developing physical, moral and volitional qualities during physical education lessons are investigated.

The essence of education of moral and volitional qualities in a sports school is determined as a purposeful pedagogical process which provides favorable conditions for development of physical and mental qualities of students, reflecting the ability to overcome internal and external difficulties, the willingness to bring the work to the end and achieve high results.

Key words: will, morality, determination, purposefulness.